

הרב איתמר בלאוגרונד

מיטתו שלימה¹

עיון במחלוקת יוסף ואחיו

א. הקדמה

סיפור יוסף ואחיו וקורותיהם, משלב בחרותם ועד לירידתם מצרימה, נראה קשה מכמה בחינות. ישנן קושיות בתוך הסיפור עצמו, אך מעל הכול ישנה שאלה כללית על כל הפרשה, והיא מהי מהותה של שנאת אחי יוסף אליו ומהם הגורמים לשנאה זו – שנאה שמובילה כמעט לשפיכות דמים בתוך בית יעקב. ואמנם, מקריאה ראשונית של פסוקי התורה נראה שמדובר בקנאה על רקע העדפת אח אחד על פני אחרים, וכדברי חז"ל (שבת י:):

אמר רבא בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב: לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים, שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו נתקנאו בו אחיו, ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים.

אולם נראה שמלבד הדרכה מוסרית זו של חז"ל, מסתתרת מחלוקת עקרונית ושורשית יותר בין בני יעקב, שהרי בני יעקב אלו אינם סתם אנשים, וודאי שלא אנשים פחותים בעלי נטיות של גאווה וקנאה שעלולות להוביל עד לשפיכות דמים. אלו הם אבותינו, שעליהם נאמר "שבטי יה עדות לישראל" (תהלים קכב); הם תחילת הגוי הקדוש, ואהרן היה נושא את שמותיהם על לבו. והכיצד יהיו אבותינו גרועים מהמושחתים בבני האדם?²!

¹ "ולמה נאמר באברהם וביצחק אף וביעקב לא נאמר אף, אלא מלמד שהייתה מיטתו שלאבינו יעקב שלימה. אברהם יצא ממנו פסולת, ישמעאל ובני טורה. יצחק יצא ממנו פסולת, עשו וכל אלופיו. יעקב הייתה מיטתו שלימה שנולדו לו כל בניו צדיקים" (ויקרא רבה לו,ה).

² ואכן, חלק מפרשני המקרא שאלו שאלה זו, ופירשו בעקבותיה את מחלוקת יוסף ואחיו.

אלשיך הקדוש (בראשית לו, ב): "אך הנה להסיר תועה מלב הרואה מעשה השבטים שבטי יה והקדוש אביהם איש האלוקים, כי הלא מי יראה כאלה ולא יפלא, קדוש אלוקים כיוסף ישא שמע שוא ויביא את דיבתם רעה אל אביהם. ומי כאביהם קדוש ה' יקבלנה ומי כשבטים קדושי עליונים ישנאו את אחיהם, ויקנאו בו ויביאוהו עד שערי מות... האם אנשי אמת יעשו כמעשיהם? על כן היה מקום לאיש שוגה ופתי לחשוב מחשבות אשר לא טובות על זרע יעקב, לאמר אולי חלילה וחס לא נכון ליבם עם אל ואולי ידמו וישוו לזרע אחי אביהם עשו, הוא אדום... על כן על כל הדברים האלה באה תורת ה' תמימה ותאמר מה יחשבו על זרע אלוקים דמיון אל בני בלעיל חלילה, כי הלא אלה שהם יוסף וכל אחיו האמורים בפסוק 'אלה תולדות יעקב', ולא בוי"ו 'ואלה' יאמר עליהם, להוסיף על של עשיו האמורים בפרשה הקודמת". ועיי"ש, בביאורו לפרשה על-פי הפשט.

המלבי"ם (בראשית לו, ד): "מה היה הקנאה על כתונת פסים אחת, ולמה שנאו אותו ונזכר ג' פעמים ששנאו אותו... והוא כי עד עתה רק אחד מן הבנים היה הלב והסגולה ויתר הבנים היו כקליפות, וישמעאל נדחה מפני יצחק ועשיו מפני יעקב... ובאשר לא ידעו השבטים שעתה יתנוצץ הענין האלוקי על מטה שלימה, ושכל שבטי יה יהו לב וסגולה, וראו שיעקב אהב רק את יוסף, חשבו שזה מפני שהוא חושב שהוא הלב והסגולה ויתר בניו קליפות... ועפ"ז חשבו שאם הוא יצליח להטות לב אביו לכל זה יהיה סילון ממאיר לכל בית יעקב, לכן חשבו לכלות קוץ מכאיב מן הכרם לתועלת כללי".

שיחות הרצי"ה (וישב סדרה ב): "אמנם כשאנו מתבוננים קצת באבותינו אלה, מה אנו מגלים? לכאורה הם רוצחים פראים מתוך קנאה ושנאה. נכון שחז"ל הזהירונו שאל לו לאדם לפנק בן אחד יותר מבנים אחרים כדי לא לעורר קנאה, אבל כאן אנו נפגשים במצב נורא ואיום של רוצחים ממש: יצתה לנו ונהרגה, ולולי ראובן ויהודה שעכבו הדבר המגונה היה מתבצע. אין מילים די חזקות כדי לכנות מה שמסופר בפרשה הראשונה: אלה הם אבותינו? האם זאת ראשית הגוי הקדוש? חס ושלום אי אפשר להשלים עם זה בשום פנים". ועיי"ש כיצד הוא מסביר את כל הפרשה.

הגדיל לעשות "הכתב והקבלה" (לו, יח), שכתב בקושיה זו: "ויתנכלו אותו להמיתו – ובא הכתוב הזה בתחילת הסיפור, להודיענו שכל מה שסיפור אח"כ מדיבוריהם וממעשיהם בענין זה לא היה באמת בלב שלם ובנפש רע, כ"א דיבור ופועל מדומה לעיני יוסף, וגם אם בשפתותיהם הוציאו בקול לאזני יוסף לשפוך דמו ארצה, לבם לא כן דמה באמת, רק כוונתם היתה להפחידו ולהפיל עליו אימת מוות".

ועיין ב"כלי חמדה" (וישב אות א), שכתב שמחלוקת יוסף ואחיו הייתה אם בני יעקב מוגדרים כבני נח רק לחומרא או אף לקולא. וכן עיין ב"מדבר שור" למרן הראי"ה קוק זצ"ל (דרוש השלושה ועשרים), שביאר שמחלוקתם הייתה על היחס שבין התורה לנבואה. אנו ננסה להציע פירוש אחר לשאלות אלו.

ב. הקושיות בפרשה

א. "וישראל אהב את יוסף מכל בניו כי בן זקונים הוא לו ועשה לו כתונת פסים" – מדוע היותו של יוסף בן הזקונים מזכה אותו באהבת אביו?

ב. מדוע אהבת יעקב את יוסף מוצאת ביטוייה דווקא בכתונת פסים?

ג. מדוע חלם יוסף שני חלומות ולא אחד, ולמה סיפר אותם לאחיו³? ומדוע עונים לו אחיו בכפילות "המלוך תמלוך עלינו אם משול תמשול בנו"?

ד. לאחר שיוסף מתמנה למשנה למלך מצרים, מדוע אינו מודיע לאביו שהוא חי⁴?

ה. מה פשר ההתעללות של יוסף באחיו כשנהיה לשליט מצרים?

ו. מדוע יעקב איננו מאמין להודעת האחים שיוסף חי⁵? וכן קשה, שהרי על יעקב נאמר "ואביו שמר את הדבר" (לו, יא) וברש"י: "היה ממתין ומצפה מתי יבא" – אם כן, יעקב ידע שהחלומות צריכים להתקיים ושיוסף עתיד למלוך, והנה הגיע הרגע, ומדוע פג לבו ולא האמין? ולא עוד אלא שנאמר "ויפג לבו", ולא "פג לבו", משמע שיעקב עשה פעולה שתוציא דבר זה מלבו – לא שלא האמין לבניו, אלא שלא רצה ולא היה מוכן להאמין לבניו, וקשה.

ז. על יוסף נאמר "וישראל אהב את יוסף מכל בניו, כי בן זקונים הוא לו, ועשה לו כתונת פסים" (לו, ג). ומתרגם אונקלוס: "ארי בר חכים הוא ליה" – בן חכם הוא לו⁶, וכן אומר המדרש (בראשית רבה פד ח) שזיו איקונין של יוסף היה כשל יעקב, ויעקב מסר ליוסף את כל חכמתו, כלומר יוסף היה התלמיד חכם במשפחה, ממשיך דרכו של יעקב. אך יחד עם זאת נאמר על יוסף "והוא נער את בני בלהה" (לו, ב), ורש"י מביא בשם חז"ל: "שהיה עושה מעשה נערות... כדי שיהיה נראה יפה" ולכאורה תמוה, מה מצא יוסף, ממשיכו של יעקב, לעסוק במעשה נערות?

ח. וכן קשה המשך הפסוק, "ויבא יוסף את דיבתם רעה אל אביהם" – מה הקשר בין הבאת הדיבה לבין היותו של יוסף "נער את בני בלהה"?

ט. וכן קשה, מדוע הביא יוסף את דיבת האחים רעה?

נסה בסיעתא דשמיא לענות על כל שאלות אלו, שחובקות את פרשות וישב-מקץ-ויגש.

ג. מהות המחלוקת בין יוסף ואחיו

כמו שראינו, יש ביוסף נטייה לצד החכמה וגם נטייה ליופי וסלסול בשערו. יוסף אוגד בתוכו שני כוחות: כוח אחד הוא כוחה של תורה – אישיותו הפנימית של יוסף היא מלאה בתורה ובחכמה, וזו משמעות היותו "בר חכים"; ויחד עם זאת יש בו כוח נוסף של יופי חיצוני ותיקון שערו – כוח השפעה הפונה כלפי חוץ. יוסף חש שעניינו הוא לקחת את כוח הפנים שבו, את כוח התורה, ואתו להשפיע כלפי חוץ ולערב בינו לבין כוח החוץ, כך שיצורפו התורה והיופי החיצוני. לכן "וישראל אהב את יוסף מכל בניו כי בן

³ המפרשים נחלקו בכוונתו של יוסף בספרו את החלום לאחיו, האם התכוון להתחבב על האחים או שמה לצערם. "ספר להם חלומי להוציא מלבם אם יעלה לגדולה, לא מאת אביו הוא אלא מסייעתא דשמיא" (חזקוני לו, ו), וכן סובר המלבי"ם: "יוסף בצדקותו ובטוהר נפשו החזיק את אחיו לאוהבים וחשב שהם יפתרו חלומותיו לטובה... אבל האחים שלא יכלו דברו לשלום כ"ש שחרה להם על דברו דברי אהבה כמחזיק אותם לידידים, וע"ז בפרט הוסיפו שנוא אותו..." הרד"ק (שם) לעומתם סובר שיוסף רצה לצער את אחיו: "הוא היה חולם והיה מספר להם להכאיב לבם, לפי שהיו מקנאים בו לאהבת אביו אותו והיו שונאים אותו".

⁴ גם הרמב"ן (מב, ט) מתמודד עם שאלה זו והשאלה הבאה, ועונה: "ועל כן לא רצה להגיד להם 'אני יוסף אחיכם' ולאמור 'מהרו ועלו אל אבי', וישלח העגלות כאשר עשה עמהם פעם השניה, כי היה אביו בא מיד בלי ספק, ואחרי שנתקיים החלום הראשון הגיד להם לקיים החלום השני, ולולי כן היה יוסף חוטא חטא גדול לצער את אביו ולהעמידו ימים רבים בשכול... אבל את הכל עשה יפה בעתו לקיים החלומות, כי ידע שיתקמו באמת". אבל היא הנותנת, מה היה חשוב כל-כך בקיום החלומות עד שיוסף היה מוכן לצער כך את אביו?

⁵ כמו כן כתוב: "ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו וימאן להתנחם" (לו, לד), וברש"י: "אין אדם מקבל תנחומים על החי וסבור שמת". אם כן, יעקב חש שיוסף חי: אז מדוע כשהתחושה מתבררת כנכונה הוא מסרב להאמין?

⁶ כן מביא רש"י מפירוש האונקלוס. וכן פירשו הרד"ק ו"הכתב והקבלה". והנצי"ב כותב ב"העמק דבר": "וישראל אהב – לא כתיב 'יעקב אהב', ללמדנו שלא היתה האהבה משום דברים גופניים ושמוש טוב, אלא שראה בו ענינים רוחניים שראוי לאהבה" (ואמנם את המילים "בן זקונים" הסביר אחרת מאונקלוס). אכן, האבן עזרא, הרשב"ם והרמב"ן הסבירו את "בן זקונים" כפשוטו, בניגוד לאונקלוס. ואלשיך הקדוש כתב ששני הביאורים הם אמת.

זקונים הוא לו, ועשה לו כתונת פסים". אהבת יעקב את יוסף נובעת מכוח הפנים שבו, מכוח תורתו וחכמתו, והביטוי שלה הוא בכתונת פסים – רגש פנימי המופיע כלפי חוץ, כנגד כוחותיו של יוסף.⁷

אחי יוסף יודעים שקיום בית ישראל ויכולתו להשפיע על המציאות תלוי בהתכנסות בבית פנימה⁸, בפיתוח היכולת הפנימית הרוחנית של ישראל ובגידול כוח התורה שבאומה. כל ניסיון להתחבר לעולם החיצוני לתורה, להשפיע עליו ולהיות מושפע ממנו, לא רק שאינו מסייע לבית ישראל אלא פוגע בו. הם בני לאה, שעניינה יצירת עולם פנימי שאיננו מחובר לעולם שבחוץ: "ועיני לאה רכות... ויפתח את רחמה". הם אינם בני רחל, שהיא "יפת תואר ויפת מראה"⁹. טענת יוסף, שאצלו נמצאים שני הכוחות – הן הכוח החיצוני המשפיע על הסביבה והן כוח התורה הפנימי, והסכמת אביו על הדבר, ובפרט העדפת יוסף על פני שאר הבנים כתוצאה מכוחות אלו, כמוה בעיניהם כסתירה לכל תפיסתם את חייהם ואת בית ישראל, הריסת בית יעקב ושליטת זכותם ומקומם כממשיכי בית ישראל¹⁰, והיא המקור לשנאתם.

ולכן "ויראו אחיו כי אותו אהב אביהם מכל אחיו, וישנאו אותו ולא יכלו דברו לשלום" (לז, ד). הם שונאים בלבם פנימה את אישיותו של יוסף, וגם אינם מדברים עמו לשלום – אף לא דיבור חיצוני, כנגד צדדיו החיצוניים של יוסף. הפסוקים (לז, ב) אומרים:

והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו, ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם.

ואומר רש"י:

את בני בלהה – כלומר 'ורגיל אצל בני בלהה', לפי שהיו אחיו מבזין אותן והוא מקרבן.

האחים, משום שראו בכל חייהם את נושא "הבית", הרי שבבית יש הבדלים בין בני הגבירה לבני השפחה, וחשוב שחלוקת התחומים שלא תטושטש¹¹. אך יוסף, דווקא משום שהיה עושה מעשה נעורות, שהיה מתקן בשערו ופנה כלפי חוץ, לא ראה סיבה לעדיפות בני לאה על פני בני בלהה וזלפה, ולכן הביא את דיבת האחים על זלזולם בבני השפחות.

⁷ וכן נראה לפרש את ברכת משה ליוסף: "בכור שורו הָדָר לו וְקָרְנֵי רָאֵם קָרְנָיו, פָּהֶם עֲמִים יִנְגַח יַחְדָּו אֶפְסֵי אָרֶץ, וְהֵם רִבְבוֹת אֶפְרָיִם וְהֵם אֶלְפֵי מְנַשֶּׁה" (דברים כג, יז). וברש"י (שם): "שור כחו קשה ואין קרניו נאות, אבל ראם קרניו נאות ואין כחו קשה. נתן ליהושע כחו של שור ויופי קרני ראם". ואם כן מפורש שליוסף יש שני כוחות, שעל-פי דברינו הכוונה בכוח השור לעוצמה הפנימית של התורה, ובכוח הראם לכוח היופי החיצוני.

וכן נראה לפרש את ברכת יעקב ליוסף "בן פורת יוסף בן פורת עלי עין בנות צעדה עלי שור" (בראשית מט, כב). ומה פשר הכפילות? אלא שבתחילה דיבר על עניין החן, שהוא צד התורה והאור הפנימי ("יאר ה' פניו אליך ויחונך"), ואחר-כך בדרך "בן פורת עלי עין" – שהוא עניין היופי החיצוני, וכדברי רש"י (שם) "חנו נטוי על העין הרואה אותו... בנות מצרים היו צועדות על החומה להסתכל ביופיו"

⁸ בגמרא (פסחים פח). נאמר: "אמר רבי אלעזר: מאי דכתיב (ישעיהו ב) 'זהלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב וגו'', אלהי יעקב ולא אלהי אברהם ויצחק? אלא: לא כאברהם שכתוב בו הר, שנאמר (בראשית כב) 'אשר יאמר היום בהר ה' יראה', ולא כיצחק שכתוב בו שדה, שנאמר (בראשית כד) 'ויצא יצחק לשוח בשדה'. אלא כיעקב שקראו בית, שנאמר (בראשית כח) 'ויקרא את שם המקום ההוא בית אל'. האחים ידעו שעניינם כהמשך בית יעקב הוא ייצוב הבית ובנייתו מבפנים, ולא השפעה וקבלה מהחוץ.

⁹ מצאנו אצל רחל התנהגות דומה לזו של יוסף, ברצונה להשפיע את כוחה הפנימי ואמונתה לעבר החוץ בגנבתה את התרפים; ואומר רש"י (לא, יט): "ותגנב רחל את התרפים – להפריש את אביה מע"ז נתכונה".

¹⁰ עיין בדברי המלבי"ם (הובאו בהערה 1).

¹¹ וכך מסביר רש"י (לה, כב) את מעשה ראובן: "וילך ראובן וישכב את בלהה פלגש אביו – מתוך שבלבל משכבו מעלה עליו הכתוב כאילו שכבה. ולמה בלבל וחלל יצועי? שכשמתה רחל נטל יעקב מטתו שהיתה נתונה תדיר באוהל רחל... ונתנה באוהל בלהה. בא ראובן ותבע עלבון אמו. אמר... שפחת אחות אימי תהא צרה לאמי". ומלבי"ם (שם): "והיה טענתו שבללה היא פלגש, וראוי יותר שיטה אהלו באוהל אמו, שהיא אשתו ולא פלגשו".

בעניין חטא ראובן ועונשו יש להעיר מהפסוק (דברים כא, טו): "כי תהינה לאיש שתי נשים, אחת אהובה ואחת שנואה... לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה הבכור, כי את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שניים בכל אשר ימצא לו, כי הוא ראשית אוננו לו משפט הבכורה". ניתן להקשות: כיצד אם כן ביכר יעקב אבינו את יוסף בן האהובה על פני ראובן בן השנואה הבכור?

אך לענ"ד, המדייק בפסוקים יראה שאין הדבר כן, שהרי הפסוק אומר ש"לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה כי הוא ראשית אוננו" – כיוון שבן השנואה הוא ראשית אוננו, לכן לא ניתן שלא לבכרו. יעקב בברכתו לראובן אומר לו (בראשית מט, נ): "ראובן בכורי אתה, כוחי וראשית אונני" – יעקב יודע את ציווי התורה, שיש לבכר את בן השנואה כיוון שהוא ראשית אוננו, ולכן הוא אומר לראובן "אתה ראשית אונני, יודע אני זאת ואינני כופר בזאת, ולכן אין זה מן הדין להעדיף את בן האהובה על פניך". אך לא מצד זה ראובן נדחה; לא בהיותו בן השנואה, אלא מכוח מעשיו הוא: "יתר שאת ויתר עז, פחו כמים אל תותר כי עלית משכבי אביך, אז חיללת יצועי עליה". ואכמ"ל.

יוסף מצדו יודע שכוחותיו הם מאלוקים, ושהם ניתנו לו על מנת להוסיף נדבך בבית ישראל, נדבך של מנהיגות ושל השפעה כלפי חוץ. הוא איננו חושב לנצל את כוחותיו כדי לשלוט בכוח על אחיו, ולכן הוא מספר להם על חלומותיו. ויוסף חולם שני חלומות (שם, ו-ז; ט):

ויאמר אליהם: שמעו נא החלום הזה אשר חלמתי, והנה אנחנו מאלמים אלומים בתוך השדה. והנה קמה אלומתי וגם ניצבה, והנה תסובנה אלומתיכם ותשתחווה לאלומתי.

הנה חלמתי חלום עוד, והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחווים לי.

בחלום הראשון ההשתחוויה איננה ליוסף האיש, אלא לאלומתו – לכוח חיצוני המייצג אותו, את דרכו, את השפעתו ואת יכולותיו כמנהיג. ואילו החלום השני הוא השתחוויה ליוסף האיש, לאישיותו ומהותו הפנימית, לחכמתו ולתורתו. וכנגד זה תשובת האחים:

המלוך תמלוך עלינו, אם משול תמשול בנו?!

האחים יוצאים נגד שתי הכוונות של יוסף, נגד המלוכה ונגד הממשלה. המלוכה מסמלת את הצד הפנימי. המלך מולך בגלל שהוא מזרע המלוכה, העוברת מדור לדור, ותפקידו הוא להנהיג את הציבור ולגרום לנתיניו להוציא לפועל כוחות הגנוזים בהם שאינם נראים בהסתכלות שטחית, לחבר ולאחד בין הכוחות באומה על מנת שתתגלה המטרה העליונה שיש בקיבוץ האנשים. במלך כלולות סגולות מיוחדות, המאפשרות להוציא לפועל כוחות אלה. בניגוד אליו, המושל נבחר על-ידי העם ועוצמתו איננה עוברת בירושה. תפקיד המושל הוא לארגן ולסדר בצורה חיצונית את כוחות האומה, וגדלותו איננה בעצם אישיותו, אלא ביכולתו לגרום לכך שמבחינה חיצונית, כוחות האומה ינוצלו במידה המרבית.

שנאת האחים פונה אל שני עניינים אלו – לכוח הפנימי של יוסף, לכוח התורה והמלוכה שלו, שאותו הוא מחבר לכוח השני, של הממשלה, יכולת ההשפעה והשלטון החיצונית. וכן שנאתם מכוונת לטענתו לבכורה בבית אביהם בעקבות כוחות אלו, שחיבורם יחדיו הוא בבחינת "האחים הרס בית ישראל"¹².

כאשר יוסף בא לשכם לראות בשלום אחיו, אומר הפסוק (לז, יט):

ויאמרו איש אל אחיו: הנה בעל החלומות הלזה בא, ועתה לכו ונהרגהו...

ומפרש רש"י (מט, ה): מיהם האחים שחשבו עצה זאת?

שמעון ולוי אחים – בעצה אחת על שכם ועל יוסף. "ויאמרו איש אל אחיו ועתה לכו ונהרגהו" (לז, יט-כ), מי הם? אם תאמר ראובן או יהודה – הרי לא הסכימו בהריגתו, אם תאמר בני השפחות – הרי לא היתה שנאתן שלימה, שנאמר (שם א): "והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה וגו'", יששכר וזבולן – לא היו מדברים בפני אחיהם הגדולים מהם, על כרחך שמעון ולוי הם, שקראם אביהם אחים"¹³.

ואם כן עיקר הנאבקים ביוסף הם שמעון ולוי, וזאת משום שהם המזוהים יותר מכל עם השמירה על בית ישראל, ההתכנסות פנימה וניתוק קשר עם הגויים. כאשר הם חשים איום על שלמות בית יעקב, הם פועלים נחרצות. כך במאבק עם יוסף, וכך במעשה דינה (לד):

ויקחו שני בני יעקב, שמעון ולוי אחי דינה, איש חרבו, ויבואו על העיר בטח ויהרגו כל זכר... ויאמרו: הכזונה יעשה את אחותנו?!

האחים בראותם את יוסף עושים שתי פעולות (לז, כג):

ויהי כאשר בא יוסף אל אחיו, ויפשיטו את יוסף את כותנתו את כתונת הפסים אשר עליו, ויקחוהו וישליכו אותו הבורה.

¹² ועיין ברד"ק וב"מדבר שור" (עמ' רטז), שהאחים ענו ליוסף אחרי החלום הראשון, אך כיוונו גם לחלום השני.

¹³ וכן ברש"י (מב, כד): "את שמעון – הוא השליכו לבור, הוא שאמר ללוי 'הנה בעל החלומות הלזה בא'".

האחים לא מסתפקים בהשלכת יוסף האיש לבור, אלא חשוב להם גם להפשיט ממנו את כתונת הפסים, את הדבר שמסמל את כוחו של יוסף גם כלפי חוץ, את הדבר שמסמל את העדפת יוסף על פניהם, את הדבר שלשיטתם גורם להרס בית ישראל, את המוקד לשנאתם.

ד. ניסיונו של יוסף

לאחר מכן נמכר יוסף למצרים¹⁴. סיפור יוסף במצרים והשתלשלות חייו שם באה לבחון את יוסף ואת מידת החיבור בין העולם החיצוני שלו ויכולת השפעתו לבין עולמו הפנימי ובית אביו. יוסף במצרים נדרש להוכיח שהחיבור שלו לתורת אביו איננו מקרי ואיננו נתון לשינוי. תורה זו היא הבסיס לחייו, ורק מתוכה יש ערך לשאר כוחותיו וליכולתו לפנות כלפי חוץ ולהתחבר לעולם החיצוני, להשפיע עליו ולקבל ממנו את הדברים החיוביים עד למצב של שלטון על מצרים. ניסיון זה שיוסף מתנסה בו מתחיל בבית פוטיפר, דרך המקום הנמוך ביותר – בבית הסוהר, ועד לאיגרא רמא – בעומדו לפני פרעה ובהיותו המשנה למלך מצרים. רק כשיוסף יעמוד בניסיון ויוכיח את צדקת דרכו, תזמן ההשגחה העליונה את האחים למפגש מחודש בין יוסף לבינם¹⁵. תחילת הניסיון, אם כן, הוא בבית פוטיפר (לט, טז):

ויהי אחר הדברים האלה, ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף ותאמר שכבה עמי.

יופיו של יוסף ניכר לעיני כול, ויש חשש לסתירה בין כוחותיו – בין נאמנותו לתורת אביו ובין יופיו החיצוני; אך יוסף עומד בניסיון, בזכות דמות דיוקנו של אביו (רש"י לט, יא), "ואיך אעשה הרעה הזאת וחטאתי לאלוקים" (לט, ט).

כשיוסף בכלא והשרים מספרים לו את חלומותיהם ומבקשים פתרון, יוסף איננו משתבח בכוחותיו הפרטיים, על אף הרושם העצום שעשה והשפעתו על שרי פרעה, ואומר (מ, ח): "הלא לאלוקים פתרונם, ספרו נא לי". גם מאוחר יותר, כשהוא עולה לגדולה ועומד לפני פרעה (מא, טז): "בלעדי אלוקים יענה את שלום פרעה", ואף בשיאו, כמשנה לשליט מצרים, בעמדו לפני אחיו (מב, יח): "את האלוקים אני ירא". יוסף תמיד זוכר את מוצאו ואת תפקידו, ומנחיל זאת לבניו (מא, נב): "כי הפרני אלוקי בארץ עניי".

עמידתו של יוסף בניסיון במצרים הוכיחה שהוא לא התנתק מהתורה חלילה, ומעולם לא חיפש בחיים החיצונים תחליף לתורת אביו. שלא שררה וכבוד ביקש יוסף מאחיו כשסיפר להם על חלומותיו, אלא הוצאה לפועל של הכוחות הטבועים בו ביצירה אלוקית, לטובת בית ישראל כולו.

יוסף לא יכול היה להתגלות לאחים או להודיע לאביו שהנו בחיים, משום שבכך היה מפסיד את הכרת האחים בכוחותיו, את השתחוות האחים לפניו ואת ביטולם לעומתו (מב, ח): "ויזכור יוסף את החלומות אשר חלם להם, וימר אליהם מרגלים אתם". יוסף, המודע לכוחותיו ובעיקר למקור הכוחות, איננו מעוניין בכניעת האחים לו כנקמה אישית או כמקור לגאווה פרטית, אלא כהכרח להשלמת בית ישראל. שכוחות אלו, המיוחדים ליוסף, לא יידחקו החוצה מבית ישראל, וחלילה לא יהוו סיבה למחלוקת ושנאה בתוך הבית, אלא להיפך, יהוו נדבך מרכזי מעניינו של בית ישראל בעולם. זה ייעשה רק על-ידי הכרת האחים בעליונותם של כוחות אלו של יוסף, ושהכול יעשה מתוך שלום ואחוה בין החלקים השונים של הבית.

לכן יוסף איננו מסתפק בחזרתם של האחים בתשובה (מב, כא), "אבל אשמים אנחנו על אחינו, אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו" – תשובה שאומרת שצריך גם לקבל את האחר אך עדיין איננה נותנת לכוחותיו של יוסף את חשיבותם ואת המעמד הראוי להם כסוללי דרך חדשה, חיונית להמשכיותו של בית ישראל. יוסף מחכה להתקיימות חלומותיו ולהשתחוות אחיו לו. רק כאשר יהודה, מנהיג האחים, עומד מולו ומקבל את מרותו (מד, יח) "ויגש אליו יהודה ויאמר: בי אדוני, ידבר נא עבדיך דבר באזני אדוני ואל יחר אפך בעבדך, כי כמוך כפרעה". ובמקום הפירוד הגדול בין בני רחל ללאה מתגלה חיבור גדול (מד, טז; לט, ג): "הננו עבדים לעבדיך, גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו... ועתה ישב נא עבדיך תחת הנער עבד לאדוני, והנער יעל עם אחיו" – אז יוסף מתגלה. לאחר התגלות יוסף אל האחים, האחים חוזרים אל יעקב ומדברים אליו (מה, כו):

¹⁴ "וימשכו את יוסף מן הבור וימכרו את יוסף לישמעאלים בעשרים כסף ויביאו את יוסף מצרימה" (לו, כח). ונחלקו רש"י, הרשב"ם ושאר הראשונים אם האחים משכו את יוסף ומכרוהו לישמעאלים והישמעאלים למדיינים, כפירוש רש"י, או לשיטת הרשב"ם, המדיינים משכו את יוסף ומכרוהו לישמעאלים, והם הורידוהו מצרימה.

¹⁵ "העמק דבר" (מא, נז): "וכל הארץ באו מצרימה לשבור אל יוסף – וכ"ז היה בהשגחה פרטית לתכלית המכוון... כדי שיהיו האחים באים לקנות בר מיד יוסף עצמו". המלבי"ם (מב, ה): "וירדו אחי יוסף – שמן השמים נסתבב כך, כדי לקיים החלומות".

ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי, וכי הוא מושל בכל ארץ מצרים. ויפג לבו כי לא האמין להם, וידברו אליו את כל דברי יוסף אשר דיבר אליהם, וירא את העגלות אשר שלח יוסף לשאת אותו ותחי רוח יעקב אביהם.

יעקב בתחילה איננו מקבל את דברי האחים, ואף מוציא זאת מלבו; ושאלנו, מדוע? הרי שאיפת חייו התקיימה. אלא שיעקב שומע מבניו מיהו אותו יוסף בנו שחי: "כי הוא מושל בכל ארץ מצרים" (שם). יוסף בנו הוא השליט במצרים, מקום הטומאה הגדול, סתם מושל. יעקב, שהיה מודע לכוחותיו של יוסף וליכולתו בשלטון ובהנהגה כלפי חוץ, מסרב להאמין לדברי בניו ואף מוציא זאת מלבו, משום שיוסף בנו, שהוא גידל וחניך, היה אמור להשתמש בכוחותיו ולשעבדם למען התגדלות בית ישראל, למען ביתו ומשפחתו ולמען הופעת שם שמים בעולם. ופתאום מתברר שהוא מושל בארץ מצרים, ללא אידיאל, ללא מטרה, ללא קשר לבית ישראל אלא סתם לשם שלטון. את זה יעקב איננו יכול לקבל.

אך לאחר מכן אומרת התורה (שם, כז): "וידברו אליו את כל דברי יוסף", וכל דברי יוסף הם:

וישלחני אלוקים לפניכם לשום לכם שארית בארץ, ולהחיות לכם לפליטה גדולה... מהרו ועלו אל אבי, ואמרתם אליו: כה אמר בנך יוסף, שמני אלוקים לאדון לכל מצרים, רדה אלי, אל תעמוד... וכלכלתי אותך שם.

זאת אומרת, יוסף מבין שכל עניין שלטונו איננו הישג אישי אלא השגחה אלוקית, שמטרתה להחיות את כל בית ישראל. וכן אחר-כך (שם, כז) כתוב: "וירא את העגלות", ומפרש הרשב"ם שעניין העגלות הוא המלוכה¹⁶. לאחר שיעקב שומע את כל דברי יוסף, שרואה בעצמו שליח ההשגחה, ויעקב רואה את העגלות, הוא מבין שכך תופס יוסף את כל עניין מלכותו במצרים; אז "ותחי רוח יעקב אביהם", שהרי יוסף חי ונתקיימו החלומות.

לפני שיעקב יורד למצרים כתוב (מו, כח):

ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף, להורות לפניו גושנה.

ומפרש רש"י ששלחו לתקן לו בית תלמוד. יעקב רוצה לוודא ולהבהיר ליוסף את סיבת מלכותו ואת סיבת ירידתו למצרים – שהכול נועד לשם קיום בית המדרש של בית יעקב והשליחות שהטילה ההשגחה על בית זה.

ה. סיכום

מחלוקת יוסף ואחיו איננה קנאה ילדותית או פגם מוסרי אחר, אלא היא מחלוקת שורשית ומהותית בדבר תפקידו של בית יעקב – אם הוא לפנות כלפי חוץ ולהיות חשוף להשפעות החוץ, במטרה להשפיע על העולם החיצוני, או להיות סגור ומכונס בתוך עצמו, ולהיבנות מתוך תורתו.

אחי יוסף חשדו בו שהוא רוצה לחבר את בית יעקב אל העולם החיצוני, ובכך להרוס את ייחודיותו ואת תפקידם של ישראל; אך יוסף עושה זאת מכוח התורה שבו, ומטרתו היא שכלולה של התורה שבו, שתופיע בעולם כולו.

זה מתברר בניסיון של יוסף במצרים, שאינו שוכח שם את אביו ואת אלוקיו. אחרי הניסיון הזה חוזר בית יעקב לאחדותו, כשכוח יוסף בראשו, ואז יכול יעקב לומר (שם, כט): "וירא את ישראל אל יוסף: אמותה הפעם אחרי ראותי את פניך, כי עודך חי".

¹⁶ רש"י (מה, כז): "את כל דברי יוסף – סימן מסר להם, במה היה עוסק כשפירש ממנו? בפרשת עגלה ערופה, זהו שנאמר 'וירא את העגלות אשר שלח יוסף', ולא אמר 'אשר שלח פרעה'". כלומר, יוסף זוכר את תורת אביו ואת סיבת היותו מושל.